

कोभिड-१९ को चपेटामा हाम्रो वन सम्पदा

स्वयम्भुमान अमात्य^१ र श्याम भण्डारी^२

१. पृष्ठभूमि

कोभिड-१९ले विगत केही समययता विश्वभरि नै महामारीको विषम परिस्थिति उत्पन्न गरिदिएको छ। यो महामारीबाट आज सबै देश आक्रान्त छन् र नेपाल पनि यसबाट अछुतो रहन सकेन। यो महामारीबाट बच्न संसारभर बन्दाबन्दी (lockdown) को उपाय अपनाएभन्ना नेपाल सरकारले पनि विक्रम सम्बत् २०७६ चैत्र ११ गते (23rd March, 2020) देखि २०७७ साउन ७ गतेसम्म पूर्ण र तत्पश्चात् आंशिक बन्दाबन्दीको घोषणा गरेको थियो। बन्दाबन्दीले व्यापार व्यवसाय र उद्योगधन्दा आदिमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा पुऱ्याएको असरका विषयमा धेरै बहस भएको पाइन्छ तर वन क्षेत्रमा परेको असरको खासै चर्चा र बहस भएको देखिन्न। बन्दाबन्दीले वातावरण स्वच्छ भएको, प्रदूषण घटेको, हिमाल स्पष्ट रूपमा देखिन थालेको, नदीनालाका पानी स्वच्छ र सफा भएको, वन्यजन्तु निर्बाध रूपमा विचरण गरिरहेको, ओजोन तहको प्वाल टालिएका जस्ता समाचार लगातार आइरहेका छन्। काठमाडौं, दिल्लीलगायत विभिन्न प्रदूषित सहरको प्रदूषणको मात्रा ५०% भन्दा बढीले घटेका समाचार आएका छन्। विश्वव्यापी कार्बन उत्सर्जनका रूपमा यस वर्षको अप्रिलसम्म अधिल्लो वर्षको सोही समयको भन्दा १७% ले कमी आएको एक अध्ययनले देखाएको छ (Quéré *et al.*, 2020)। वातावरणका हिसाबले यी एकदमै सुखद कुरा हुन् तर यससँगै वन तथा वन्यजन्तुमा यसका नकारात्मक असर पनि देखिन थालेका छन्। यस्तो बन्दाबन्दीमा मानिस घरमै बस्दा र यातायात नचल्दा वनमा के असर पर्ला र भन्ने आम धारणा रहेको पाइन्छ। तर यथार्थमा भन्नुपर्दा वन संरक्षण, सम्बर्धन र सदुपयोगमा बन्दाबन्दीले धेरै नै असर गरेको पाइन्छ।

एकातिर लामो बन्दाबन्दी हुँदा धेरैको रोजगार गुमेको छ, आयआर्जन घटेको छ, खाद्य अभाव भइरहेको छ-जसले गर्दा वनमा विपन्न तथा बेरोजगारको चाप बढ्न जान्छ। अर्कोतिर बन्दाबन्दीले गर्दा वन व्यवस्थापन र संरक्षणको पाटो कमजोर भएको छ। यसले गर्दा चोर तथा तस्करले यो समयलाई मौकाको रूपमा फाईदा उठाउन खोज्छन्। यहाँ छोटकरीमा वन सम्पदामा परेका प्रभावको चर्चा गर्न खोजिएको छ।

२. वन व्यवस्थापनका पाटाहरू

देशको कूल भूभागको करिब ४४.७४% क्षेत्रफल वनले ओगटेको छ। हाम्रो देशमा वन व्यवस्थापनका लागि सामुदायिक वन, साभेदारी वन, निजी वन आदिको व्यवस्था वन ऐन तथा वन नियमावलीमा नै उल्लेख गरिएको छ। सोहीबमोजिम नै वनको व्यवस्थापन हुँदै आएको छ। समग्र राष्ट्रिय वनको ४०% अर्थात् करिब २३ लाख हेक्टर समुदायिक वनका रूपमा व्यवस्थापन भइरहेको छ। सामुदायिक, साभेदारी, धार्मिक तथा कबुलियति वन सबै गर्दा करिब ३० हजारभन्दा धेरै वन समूह रहेका छन्। यीमध्ये सामुदायिक र साभेदारी वनमा सक्रिय रूपमा वन व्यवस्थापनका काम हुने गर्छन्। यसपालिको कोरोना महामारीले वनक्षेत्रमा वन व्यवस्थापनका कार्य पर्याप्त मात्रामा हुन सकिरहेका छैनन्। वनको संरक्षण, सामान्य व्यवस्थापन र उपभोग पनि पर्याप्त हुन नसकिरहेको अवस्था छ।

३. वन नर्सरी तथा बिउ संकलनमा परेको प्रभाव

समुदाय वा निजी क्षेत्रले गर्ने वन व्यवस्थापन, संरक्षण र सम्बर्धनका विभिन्न पाटा छन्। तीमध्ये नर्सरीमा

^१ लेखक कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय, हेटौँडामा आवद्ध हुनुहुन्छ (ईमेल: swoyambhu_amatya@yahoo.com)।

^२ लेखक फरेष्टएक्सन नेपालमा आवद्ध हुनुहुन्छ।

बिरुवा उत्पादन पनि एउटा प्रमुख पाटो हो । कोभिड-१९ को बन्दाबन्दिले अधिकांश नर्सरीमा बिरुवा उमार्ने, हुर्काउने र बढाउने तथा वितरण गर्ने कार्य बाञ्छित मात्रामा हुन पाएनन् । एकातिर बन्दाबन्दिको यो मारले उपभोक्तालाई आवश्यक पर्ने वा चाहना गरेका बिरुवा उपलब्ध गराउन सकिएन भने अर्कोतिर उत्पादन भएको बिरुवाहरु पनि नर्सरीमा नै थन्किएर बसेका कतिपय उदाहरण छन् । यसले गर्दा यीमध्ये आगामी वर्षको लागि रोपन नमिल्ने बिरुवा खेर जानेछन् भने आगामी वर्षको लागि रोपन मिल्ने बिरुवाको विषयमा पनि यसले नर्सरी व्यवस्थापनमा थप खर्चको भार बढाउने छ ।

वृक्षरोपणका लागि स्वस्थ बिरुवा चाहिन्छ र त्यसको उचाइ ३० सेन्टिमिटर अर्थात् एक फुट भएमा रोपिएका बिरुवाको बाँच्ने क्षमता (survival rate) बढी हुन्छ । त्यसभन्दा अग्लो वा होचो बिरुवा रोपिएको खण्डमा सामान्यता राम्रो नतिजा नआउने विगतमा गरिएका अध्ययन अनुसन्धानले देखाएको छ ।

बन्दाबन्दिले प्राकृतिक रूपमा हुर्केका रुखबिरुवाबाट विउ संकलनमा पनि नकारात्मक असर पारेको पाइन्छ । चैतदेखि जेठ महिनाभरि कम्तिमा पनि १० प्रजातिको विउ संकलन गर्ने बेला हो । हल्दु, कोइरालो, सिमल, गमारी, पैयुँ, टुनी, आदिबाट प्राप्त गर्न सकिने विउ संकलन यसपालि गर्न सकिएन । यसको मतलब ती रुखबिरुवाका बेर्ना अर्को वर्ष तयार नहुने र उपभोक्ताको मागलाई सम्बोधन गर्न नसकिने हुन जान्छ । विउ संकलनबाट आएको कमी वा अवरोधले वृक्षरोपणका कार्यक्रमलाई प्रभावित गर्ने देखिन्छ र यो वन क्षेत्रका लागि ठूलो क्षति हो ।

४. समयमा वृक्षरोपण गर्न अभठेरो

वन विज्ञानको सिद्धान्तअनुसार वर्षा लाग्नुअघि (pre-monsoon period) रोपिएका बिरुवा बढी संख्यामा बाँच्ने सम्भावना रहन्छ । यसपालि वर्षा लाग्नुअगावै वृक्षरोपणको लागि पर्याप्त तयारी हुन सकेन । त्यसमाथि वृक्षरोपणअघि गरिने तयारी कार्य जस्तै भारपात

सफाइ, खाडल खन्ने, माटो मिलाउने, तारबार लगाउने आदि कार्य नहुने, कम मात्रामा हुने वा हतारमा गर्दा यसको परिणाम राम्रो आउँदैन । नर्सरीमा उमारेका बिरुवाको ढुवानी र वितरणमा समस्या भएको पाइयो । बिरुवा रोपनका लागि आवश्यक कामदारको जोहो गर्न र एकै ठाउँमा राखेर काम गर्न स्वास्थ्यको हिसाबले पनि जोखिमपूर्ण थियो । निजी तथा सरकारले पाँच करोड बिरुवा वृक्षरोपण गर्ने लक्ष्य राखेको कार्यक्रमलाई पनि यो कोरोनाको महामारीले असर पुऱ्याएको छ ।

५. वनसम्पदाको चोरी तस्करी र वन्यजन्तुको शिकार

कोभिड-१९ को बन्दाबन्दिले वनजंगलमा पुऱ्याएको अर्को ठूलो क्षति भनेको साललगायत अन्य बहुमूल्य रुख वा काठको चोरी तथा तस्करी हो । त्यस्तै वन्यजन्तुको चोरी शिकारी पनि यस्तो बेला धेरै हुने गर्छन् । महामारी छ, वनमा को जाला र भन्ने अनुमान वनजंगलमा अवैध प्रवेश, काठको चोरीतस्करी एवं वन अतिक्रमणका घटना दिनदिनै रेडियो, टेलिभिजन तथा पत्रपत्रिकामार्फत सार्वजनिक भएका घटनाले गलत साबित गरिदिएका छन् । चोरी तस्करीका घटना साभेदारी वन, सरकारी वनमा मात्रै होइन- सामुदायिक वनमा पनि उत्तिकै देखिएका छन् । यस्तो बेलामा मानिसलाई फुर्सद हुने, बेरोजगारी बढ्ने, मानिस गाउँघरतिर फर्कने, गरिबी बढ्ने र खाद्य सुरक्षामा ह्रास आउने भएका कारण पनि वनको दोहन बढ्ने गर्छ । भन यस्तै बेलामा अनुगमन तथा निगरानीको कमी हुन जान्छ- जसको कारणले अभावमा पिल्सिएका विपन्न बाध्य भएर जंगल पस्छन् भने अवसरवादी तथा चोरतस्करले वन पैदावारको चोरी तस्करी गर्ने अवसर पाउँछन् । लाखौं मानिस बेरोजगार भएर देश फर्किसकेका छन् भने अभै धेरै मानिस फर्कने सम्भावना छ । बन्दाबन्दिलगायत सामूहिक कार्य गर्न नमिल्नाले सामुदायिक वन होस् वा संरक्षित क्षेत्र-जनसहभागितामा कमी आउँदा वनको सुरक्षामा पनि कमी आएको छ । वनमा केही पर्दा पनि सुरक्षाका लागि तत्काल जान गाह्रो छ । सुरक्षाका स्रोतसाधनको

कमी छ। मानिसको नजिक जान पनि डर र त्रासको वातावरण छ। यसले गर्दा वन सम्पदाको दोहन र चोरीतस्करी बढेको छ।

देशका केही भागमा पुनःस्थापना गरिएका राउटे खाना नपाई फेरि जंगलमै फर्किएका घटना आउन थालेका छन्। यसले खाद्य संकट पर्दा वनमा स्वाभाविक रूपमा चाप बढ्न जान्छ, भन्ने कुरा स्पष्ट दर्शाउँछ। त्यसैगरी सिमसार क्षेत्रमा पनि माछालगायत अन्य खाना र वन तथा संरक्षित क्षेत्रमा वन्यजन्तुको शिकारका लागि मानिसको चहलपहल बढ्न सक्ने जोखिम हुन्छ।

कोभिड-१९ले ल्याएको यो महामारीको समयमा वन क्षेत्रमा मान्छे र गाईवस्तुको आवतजावत कम भई रुखबिरुवाले ढुक्कसँग हुर्कन र बढ्न पाउनुपर्ने अवस्थामा भनै तीव्रगतिमा वन फँडानी हुनु, काठ चोरीतस्करी हुनु अत्यन्तै दुर्भाग्य हो। सामुदायिक तथा साभेदारीमा त उपभोक्ताले संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने भनेर वनको जिम्मेवारी लिएको हुन्छ तर हालको यस संकटको घडीमा वनकै उपभोक्ताले नै फँडानी गरिरहेका कुरा आएका छन्। सरकारी वनलाई त सबैले खुल्ला सम्पत्तिकै रूपमा लिन्छन् तर आफैले संरक्षण गरेर हुर्काएको वन यस्तो समयमा सीमित मानिसको लोभ र स्वार्थमा फँडानी हुँदा वन विनाश हुने र भ्रष्टाचार मौलाउने मौका पाउँछ। यही सन्दर्भलाई नियाल्दै नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयले २०७७ जेठ १५ गते परिपत्र नै जारी गर्नुपर्ने अवस्था आयो तर पछि जेठ ३२ गते कटान भइसकेका सालबाहेकको काठमा ओसारपसार र विक्रीवितरण गर्न पाउने भनी परिपत्र जारी भयो। तर साल प्रजातिको काठ भने कटान भइसकेको भए पनि विक्रीवितरण र ओसारपसारमा रोक लगाइएको छ। यसरी व्यापकरूपमा चोरी तस्करी तथा वन फँडानी भइरहेका घटनाले गर्दा वन मन्त्रालयले वनमा कटानी र ओसारपसार नै रोक लगाएको अवस्था छ। यस्ता घटना सबै क्षेत्रमा नदेखिएता पनि यसलाई बेलैमा रोकनका लागि मन्त्रालयले चालेको कदमले सिंगो वन क्षेत्रलाई प्रभावित पारेको छ।

६. वन सम्बर्द्धनका काममा व्यवधान र काठ उत्पादनका कमी

हाम्रो अधिकांश वन क्षेत्र वन विज्ञानको सिद्धान्तमा आधारित नै व्यवस्थापन भइरहेका छन्। त्यसरी व्यवस्थापन गर्नुको मुख्य उद्देश्यमध्ये चाहिँ वनको उत्पादकत्व र उत्पादनमा वृद्धि गर्नु हो। वनको उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने काममध्ये हरेक वर्ष गरिने काम जसलाई cultural operation वा tending operation भनिन्छ। वनमा भाडी सफाई गर्ने, लहरा काट्ने, एकल्याउने, पत्ल्याउने, हाँगा काँटछाँट गर्ने काम पुसमाघमा भए पनि मरेका वा मर्न लागेका, रोग लागेका, काटनुपर्ने र बुढा रुख हटाउनेजस्ता काम चैत्रवैशाखमा हुने हुँदा पर्याप्त मात्रामा काम हुन सकेन। फलस्वरूप वनको व्यवस्थापनद्वारा प्राप्त हुने उत्पादन-यसपालि कम वा नगन्य मात्रामा भई वनबाट प्राप्त हुने काठ/दाउराको आपूर्तिमा पनि असर परेको देखिन्छ। त्यसैगरी वनमा डढेलो नियन्त्रणका लागि अग्निरेखा बनाउने, सरसफाई वा मर्मत गर्ने काम यसपालि हुन सकेनन्। धन्न बेला/बेलामा बर्षा भएका कारण खासै आगलागी हुन पाएन र क्षति कम भयो।

विगतका केही वर्षदेखि साभेदारी र सामुदायिक वनमा वैज्ञानिक वन व्यवस्थापनको सुरुवात गरिएको छ। वन विज्ञानको सिद्धान्तमा आधारित वन सम्बर्द्धन प्रणाली अँगालिएको यस व्यवस्थापनमा साभेदारी र सामुदायिक वनबाट काठ उत्पादन बढेको छ। तर यो बन्दाबन्दीको अवस्थाले गर्दा गत वर्ष वन व्यवस्थापनमा नै समस्या उत्पन्न भएकोले हाम्रो वनको समग्र उत्पादकत्वमा कमी आएको स्पष्टै छ र चालु आर्थिक वर्ष (२०७७/७८) मा पनि अघिल्लो आ.व.मा जस्तो काठ उत्पादन नहुने स्पष्टै छ र विदेशबाट आयात हुने काठमा कमी नहुने पक्कापक्की नै छ। काठ उत्पादनमा निजी वनको भूमिका अहम् रहेको छ। अलिक पुरानै तथ्याङ्क भएता पनि सरकारी र सामुदायिक वनको दाँजोमा निजी वनले अत्यधिक मात्रामा काठ/दाउरा उत्पादन गरेको देखिन्छ। (तालिका नं.१) (स्रोत: अमात्य र लम्साल, २०१७)।

तालिका नं.१ काठ दाउराको आपूर्ति

क्रम संख्या	वनको व्यवस्थापन स्थिति	दाउरा (घन मिटर)	काठ (घन मिटर)
१	निजी वन	६९,३३२	२६७,७१०
२	सामुदायिक वन	२०,८५२	३१,२८५
३	सरकारद्वारा व्यवस्थित वन	१७९,४०	२२,८७१
	जम्मा	१०८,१२४	३२१,८६६

स्रोत: सामुदायिक वन महाशाखा, वन विभाग, २०१७

तर यसपालि महामारीको असर निजी क्षेत्रका वन व्यवस्थापनमा पनि परेको छ। बन्दाबन्दीमा काठको कटान अनुमति, कटानमुद्दान र ओसारपसार हुन नसक्दा निजी क्षेत्रबाट पनि पर्याप्त मात्रामा काठको उत्पादन र बजारमा आपूर्ति भएको छैन। काठ उत्पादन, कटान र विक्रीवितरणमा कमी आउँदा एकातिर आर्थिक नोक्सानी भएको छ भने अर्कोतिर उपभोक्तालाई काठको कमी हुँदा महँगो पर्न सक्ने सम्भावना हुन आउँछ। साथै यस्तो समस्याले काठको चोरीतस्करी पनि बढाउने सम्भावना हुन सक्छ।

७. वन पैदावारमा आधारित उद्योग-धन्दा चौपट

भण्डै चार महिना लामो बन्दाबन्दी र हाल पनि महामारीको असर वन पैदावारमा उद्योग व्यवसायमा स्पष्ट देखिँदै छ। प्लाइवुड, भेनिएर उड आदि उद्योग उत्तिसको काठमा भर पर्दछन्। ती काठ सिन्धुपाल्चोक, काभ्रे दोलखा र इलामलगायतका निजी क्षेत्रबाट आपूर्ति गर्ने गरिन्छ र हाल महामारीको मारमा ती उद्योग पनि परेका छन्। खोटोमा आधारित उद्योग, लोक्तामा आधारित उद्योग र काठमा आधारित समिल तथा फर्निचर उद्योगको अवस्था पनि त्यस्तै दयनीय छ। बन्दाबन्दीले वनमा आधारित उद्यम पहिल्यै प्रभावित भइसकेका थिए। यसैमाथि नेपाल सरकारको काठ कटान र ओसारपसार रोक्ने निर्णयले थप प्रभावित बनाएको छ। नेपाल वन पैदावार उद्योग व्यवसायी महासंघका अध्यक्ष श्यामसुन्दर ढकालका अनुसार देशभरि रहेका करिब ४० हजार काठमा आधारित साना, मझौला र ठूला उद्यम भनै संकटमा परेका छन्। यो क्षेत्रमा

निजी क्षेत्रको ८० अर्ब लगानी छ भने करिब दुई लाख ५० हजारले रोजगारी पाएका छन्- जसको लगानी र जीविकोपार्जन संकटमा परेको छ। काठको खरिदमा गइसकेको रु ५० करोड लगानी जोखिममा रहेको, काटिसकेको काठ सुरक्षित राख्न कठिन हुने, मौसममा काठ कटान र संकलन हुन नसक्दा वर्षभरि काठको अभाव हुनेजस्ता समस्या पर्न जान्छन् (कारोबार दैनिक, २०७७ जेठ २८)।

त्यसैगरी बाँसनिगालो, डोकाडालो, दुनाटपरी, जडिबुटी, काष्ठकला, सुगन्धित तेल आदिका उद्यम पनि ठप्पै भएका छन्। खासगरी हाम्रा वन पैदावारमा आधारित उद्योगको आफ्नै कच्चा पदार्थ छैन। अधिकांश त्यस्ता उद्योग सरकारी वन, सामुदायिक वन वा निजी वनबाट उत्पादन हुने कच्चा पदार्थमा भर परेका छन्। आफ्नै कच्चा पदार्थमा आधारित भई उद्योग सञ्चालन गर्न सबै उद्योगलाई सम्भव नहोला तर भारतको वल्लापुर कागज उद्योगले आफ्नै कच्चा पदार्थ उत्पादन गर्दै उद्योग चलाउँछ। वल्लापुर कागज उद्योग भारतकै ठूलो उद्योगमध्ये एउटा हो। यसले बाँस (८०%) र मसला जाति (२०%) को मिश्रण गरी कागज तयार गर्दछ। यो उद्योगलाई कच्चा पदार्थको जोहो गर्न अन्त कतै जानुपर्दैन। हाम्रा अधिकांश उद्योग व्यवसायको आफ्नै स्रोत छैनन् भन्ने यथार्थ नेपाल सरकारले २०७४ गठन गरेको कार्यदलको प्रतिवेदनमा पनि उल्लेख छ। आफ्नै स्रोत नहुँदा व्यवसाय उद्योगको सञ्चालन क्षमताभन्दा कम रहेको उक्त प्रतिवेदनमा उल्लेख छ। (स्रोत: नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालय, कार्यदलको प्रतिवेदन, २०७४)

ट. वन पैदावार संकलन तथा विक्रीमा कमी

कोरोनाका कारणले यति लामोबन्दाबन्दी हुँदा मानिसहरुले वार्षिकरूपमा पाइने लघु-वन पैदावार जस्तै ऐंसेलु, बयर, बेल, काफल आदि बजारमा विक्री गर्न पाएनन् । काठमाडौंको कालीमाटी तरकारी बजारमा विगतका वर्षमा मात्र पाँच करोडभन्दा माथिको रकममा विक्री हुने गरेको “निउरो” यसपालि बन्दाबन्दी र महामारीको संक्रमणकालले गर्दा संकलन र ढुवानी हुन नपाएको हुँदा नोक्सानी भएको छ । विभिन्न किसिमका जडीबुटी, फलफूल, खाद्य पदार्थ र अन्य वन पैदावार संकलन र विक्रीमा रोक लागेको छ । यस्ता वन पैदावार संकलन-उपयोग नभए त्यतिकै खेर जान्छ, विक्री गर्न नपाउँदा एकातिर वनमा निर्भर विपन्नको आय आर्जन गुम्छ भने अर्कोतिर खाद्य सुरक्षामा पनि असर पर्छ । बन्दाबन्दीले पहाड र तराईमा च्याउ संकलन र विक्रीवितरण गर्ने कार्य पनि रोकिएको थियो ।

गत वर्ष भिडभाड बढ्ने र महामारी संक्रमण फैलिने डरले सबैतिर यासांगुम्बा संकलनमा रोक लगाइएको समाचार विभिन्न सञ्चारमाध्यममा आएको थियो । हिमालका धेरैजसो जिल्लामा त्यहाँका स्थानीयवासीहरु यो मौसममा यासा टिपेर वर्षभरिको गर्जो टार्थे र सरकारलाई पनि मनगो आम्दानी हुन्थ्यो तर महामारीको कारणले यो कार्य ठप्प भएको थियो । यसले आर्थिक रूपमा घाटा लागे पनि सधैं हिमाली पाटनमा अत्यधिक मानवीय चाप, प्लास्टिक र फोहोरमैला थुप्रने र अत्यधिक दोहनले क्षयहुँदै गइरहेको हिमाली पर्यावरण यसपालिको बन्दाबन्दीले प्राकृतिक रूपमा फर्कन पाउने छ- जुन यसको सकारात्मक पक्ष पनि हो ।

ड. वनमा बन्दाबन्दीपश्चात्को जोखिम

विश्व स्वास्थ्य संगठनले कोभिड-१९ महामारी दोस्रो विश्वयुद्धयताकै ठूलो संकट हो भनेको छ भने अन्तराष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् १९३० यताको सबैभन्दा ठूलो आर्थिक संकट भनेर घोषणा गरेको छ । यसले विश्व अर्थतन्त्रमा ठूलो नोक्सान हुने र आर्थिक वृद्धिदर यो वर्ष

उल्टै पाँच प्रतिशतले घट्न सक्ने आँकलन गरिएको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघले विगत एक दशकमा घटेको गरिवी फेरि उही हालतमा फर्किने अनुमान गरेको छ । विश्व बैंक तथा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले खर्बौं डलर ऋण सहायता उपलब्ध गराएको छ । विश्वका धेरैजसो धनी देशले करिब ५० खर्ब डलरभन्दा बढीको आर्थिक स्टिमुलस प्याकेज घोषणा गरेका छन् । यसले गर्दा कोरोना पश्चात् अर्थतन्त्रलाई पुरानै अवस्थामा ल्याउन धनी तथा विपन्न देश लागिपर्नेछन् । नेपालमा पनि विदेशमा रहेका करिब १० लाख मानिस फर्केको र फेरि फर्कन सक्ने आँकलन छ । बेरोजगारी र गरिवीले गर्दा वनमा निर्भर मानिस बढ्नेछन् र यसले वनमा चाप बढाउने छ । यसरी कोभिड बन्दाबन्दीपश्चात् पनि प्राकृतिक स्रोतको दोहन बढ्ने खतरा उत्तिकै छ ।

हालै पनि कतिपय देशका सरकारले वातावरणका पक्षमा बजेट कटौती गरिसकेका छन् भने आर्थिक वृद्धिका लागि वातावरणलाई बेवास्ता गर्न पनि थालिसकेका छन् । यसले वन तथा वातावरणमा भन्ने दबाव सिर्जना गर्ने छ । हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख देशको आर्थिक मेरुदण्ड औद्योगिक उत्पादन तथा प्रविधिमा निर्भर नभएको हुनाले यसको दबाव कृषि तथा प्राकृतिक स्रोतमै पर्ने निश्चित छ । संरक्षित क्षेत्रमा पर्यापर्यटनको पुनः सञ्चालन हुन अब धेरै समयसम्म लाग्ने भएकोले उक्त क्षेत्रका जनताको संरक्षणमा सहभागिता कम हुन सक्ने र वन्यजन्तुसँगको सहअस्तित्व पनि जोखिममा पर्न सक्ने सम्भावना छ । यसरी कोरोना महामारीले गर्दा बन्दाबन्दीपछि पनि नेपालको वन क्षेत्र चपेटामा पर्न सक्ने सम्भावना प्रबल रहेको छ- जसका लागि राज्य र सबै सरोकारवाला निकायले मिलेर बेलैमा उचित कदम चाल्नुपर्छ ।

१०. अन्त्यमा

कोभिड-१९ र यस्तै अन्य महामारी वन विनाश, जैविक विविधताको ह्रास, वातावरण प्रदूषण, जलवायु परिवर्तन र वन्यजन्तुको शिकारका कारण आउने गरेको पुष्टि भइसकेको कारण अब वनजंगल तथा वन्यजन्तु

जोगाउनु भन्ने आवश्यक भएको छ। तर बन्दाबन्दीका कारण वनमा भन्ने असर परेको छ। कोरोना पश्चात् पनि वनमा यसका असर पर्न सक्ने सम्भावनालाई मध्यनजर गर्दै वन संरक्षण र जीविकोपार्जनबीच सन्तुलन ल्याउन बेलैमा सम्बन्धित निकायले उचित नीति तथा कार्यक्रमको तर्जुमा गर्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छ। एकातिर ४५% वन क्षेत्रफलको उपयोगमार्फत रोजगारीको सृजना गर्दै वनलाई समृद्धिसँग जोड्नु पनि जरुरी छ भने अर्कोतर्फ वनको अत्यधिक दोहन होला कि भनी सचेत रहनु पनि जरुरी छ। यसका लागि स्थानीय सरकार चनाखो रहनुपर्छ। तीनै तहका सरकार मिलेर वनको संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोगको सन्तुलन मिलाउँदै कोरोना पश्चात् बेरोजगारी, गरिबी, अर्थतन्त्र र वन तथा वातावरणबीचको तादात्म्य कायम गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। कोरोना जस्ता प्रकोप भविष्यमा पनि देखिन सक्छन्। हाललाई यसको उपचार पत्ता नलागिसकेको अवस्थामा पुरानो उखान “हुलमुलमा जीउ जोगाउने अनिकालमा बिउ जोगाउने” भन्ने कुराको ख्याल राख्नु नै बुद्धिमानी हुने देखिन्छ। कोरोना जस्ता महामारीले दिएको पाठलाई आत्मसात् गर्दै अबको

विकास र आर्थिक समृद्धि भनेको प्रकृतिमैत्री विकास र आर्थिक समृद्धि हो भन्ने कुरा सबैले मननचिन्तन गर्नु अत्यावश्यक भइसकेको छ। प्रकृतिलाई केन्द्रमा नराखी आर्थिक वृद्धिमात्र सोच्ने वर्तमान अर्थव्यवस्थाका कारण यो विश्व र सम्पूर्ण मानवको भविष्य नै खतरामा रहेको छ। त्यसैले अब हाम्रो दिगो विकास, समृद्धि र आर्थिक वृद्धिलाई पुनर्व्याख्या गर्ने बेला भएको छ।

११. सन्दर्भ सामग्रीहरू

- Le Quéré, C., Jackson, R.B., Jones, M.W. *et al.* 2020. Temporary reduction in daily global CO₂ emissions during the COVID-19 forced confinement. *Nat. Clim. Chang.* 10, 647–653 (2020).
- Amatya, SM; Lamsam, P. 2017. Private Forests in Nepal: Status and Policy Analysis. *Journal of Forest and Livelihood* 15(1) September, 2017.
- उद्योग मन्त्रालय (२०७४) - कार्यदल प्रतिवेदन: उद्योग मन्त्रालय, नेपाल सरकार।
- प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय (२०७६): समृद्धिको आरम्भ, २०७६।
- कारोबार दैनिक (२०७७ जेठ २८)
- <https://www.karobardaily.com/news/interview/32765>